

JAN FABRY

DE PARADOXALE STRIJD VAN ESPERANTO VOOR TOLERANTIE

Abstract. In dit artikel wordt onderzocht welke invloed tolerantie heeft uitgeoefend in de evolutie van het Esperanto als artificiële taal. Het idee van tolerantie, ingebed in de fundamentele waarden van het Esperanto, kreeg te lijden onder een maatschappelijke evolutie van toenemende intolerantie. De belangrijkste historische factoren die hiertoe hebben bijgedragen worden onder de loep genomen.

Trefwoorden: Esperanto; tolerantie; Zamenhof; homaranisme; antisemitisme

INLEIDING

De beweegredenen van bedenkers van universele talen variëren. André Rousseau heeft vier drijfveren weten te onderscheiden: een eerste is het economische, politieke en zelfs militaire voordeel dat gebruikers hieruit kunnen halen; een tweede reden is het intellectuele, culturele en wetenschappelijke voordeel van de gemeenschappelijkheid; een derde is het mystieke ideaal dat als doel heeft de sporen die de Toren van Babel heeft achtergelaten, uit te wissen; en ten slotte is er de humane beweegreden die net als voorgaande voortkomt uit een idealistisch standpunt maar dan als doel heeft om naar humane waarden te streven (Rousseau 214). Bij de laatstgenoemde kunnen de begrippen harmonie en wereldvrede in één adem worden genoemd. Hier kan echter een ander concept aan worden toegevoegd dat vaak wordt vergeten maar dat essentieel is voor harmonie en wereldvrede, met name toleran-

Mgr. JAN FABRY is Assistent bij de Katedra Języka Niderlandzkiego (Vakgroep Nederlandse Taal) van het Instituut Taalkunde bij de Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Katholieke Universiteit van Lublin) en tevens aio bij de Katedra niderlandistiki FF van de Univerzita Palackého te Olomouc. Zijn proefschrift richt zich op universele talen. Corerspondentieadres: Katedra Języka Niderlandzkiego, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Polen; e-mail: jfabry@kul.lublin.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0692-0732>.

tie. In dit artikel spits ik me toe op de rol die (in)tolerantie heeft gespeeld tijdens de opkomst en de teloorgang van de bekendste component van pogingen om een kunstmatige *lingua franca* te ontwerpen: het Esperanto. Ook voor de initiator van het Esperanto, Ludwig Lejzer Zamenhof, waren de drijfveren van idealistische aard. Zo is er in de introductie in het eerste boek in deze taal, het *Unua Libro*, sprake van het ‘verenigen van mensen in een gemeenschappelijk bondgenootschap’. Waarom dit de drijfveer bij uitstek was, kan niet verbazen als we terugkijken naar de oorsprong van de taal. Inderdaad, zelfs nog voor de taal goed en wel haar plaats had ingenomen op de taalkundige kaart, had de grondlegger ervan reeds een woelig parcours achter de rug.

1. DE STICHTER LUDWIK LEJZER ZAMENHOF

Zamenhof werd geboren in 1859 uit een joodse familie in het oost-Poolse Białystok. De stad, die op dat moment deel uitmaakte van het Russische imperium, was door de aanwezigheid van verschillende nationaliteiten, rassen, talen en godsdiensten een symbool van diversiteit. Het openbare leven in Białystok was evenwel geen verhaal van tolerantie: naast opflakkingen van nationalisme en antisemitisme werden ook, veelal joodse, intellectuelen vervolgd door het regime van de tsaren. Ook op de jonge Zamenhof, die dit alles vanaf de zijlijn beleefde, had dit een impact die hij heel zijn leven met zich meedroeg.

From his earliest childhood, [Zamenhof] had reflected on the situation of the Jews, on the relations between peoples and on the possibility of an inter-ethnic language. (Korzhenkov 10)

Hoewel er op dat moment nog geen sprake was van een op papier uitgewerkte taal, filosofeerde de jongeman reeds over de mogelijkheden en voordelen van een nieuwe, neutrale vehiculaire taal. Toen hij uiteindelijk deze abstracte ideeën in de praktijk had gebracht, verscheen in 1887 in Warschau het boek *International Language. Foreword and Complete Textbook (For Russian Speakers)*.

2. DE BEGINJAREN VAN HET ESPERANTO

Dit boek, geschreven in het Russisch, werd later bekend als het *Unua libro*, en was gericht op het brede publiek. Hoewel het werk ondertekend werd

door D-ro Esperanto ('hoopvolle dokter'), was er echter nog geen sprake van een naam voor de taal. Het succes van de eerste editie, die later werd vertaald naar verscheidene andere talen, maande de uitvinder van dit nieuwe idioom aan een naam te bedenken, bij voorkeur met internationale allure. Het duurde echter nog tot het begin van 1889 vooraleer het pseudoniem 'Esperanto' geofficialiseerd werd. Tegen die tijd vroegen de geïnteresseerden Zamenhof om in een extensievere woordenlijst te voorzien. Onder de, ook latere, belangstellenden bevonden zich onder meer de Russische schrijver Lev Nikolajevich Tolstoj, de Franse schrijver Jules Verne, maar ook René de Saussure, broer van de wereldbekende Zwitserse linguïst en geestelijk vader van het structuralisme, Ferdinand de Saussure.

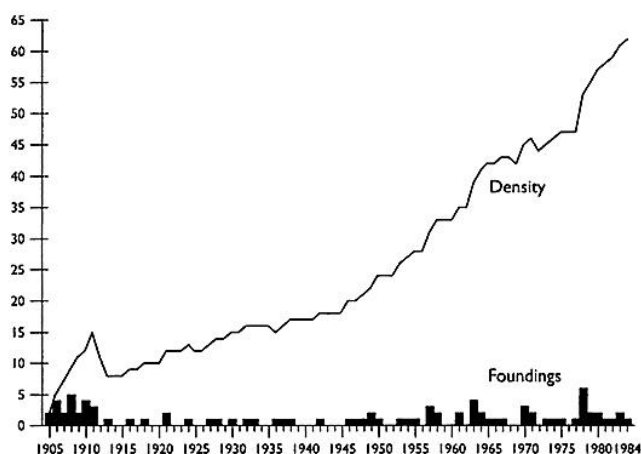
Het is, gezien de origine van het eerste boek, niet verrassend dat de meerderheid van de eerste aanhangers van het Esperanto zich in Oost-Europa bevonden. Twee liefhebbers van de taal kwamen echter uit het Duitse *Nürnberg*. Zij bleken van onschatbare waarde want Zamenhof kon op hen rekenen om het eerste tijdschrift dat volledig in het Esperanto verscheen, te drukken en te publiceren: *La Esperantisto* werd voor het eerst gepubliceerd op 1 september 1889, met de intentie van een maandelijks periodiek. Hoewel dit blad een stille dood stierf, was er geen reden tot (grote) paniek. Het Esperanto had immers ook Frankrijk bereikt, een land dat zeer belangrijk bleek voor de ontwikkeling van de taal.

[The] favourable opinions of Esperanto [from the French] carried more weight in the world than that of a simple eye doctor from Warsaw, because France was still considered to be the world's cultural and intellectual centre. (Korzhenkov 36)

Vanuit 'het centrum van de wereld' lag de weg voor een verdere verspreiding van de taal open naar andere landen: onder meer in de Franse kolonies, Spanje, Zwitserland, Italië en Groot-Brittannië was het een gespreksonderwerp in intellectuele kringen.

Hoewel het Esperanto steeds meer aan aanzien won, leest de totstandkoming van deze artificiële taal als een ware paradox: het idee van een tolerante, universele taal kwam voort uit de intolerante samenleving waarin de bedenker opgroeide. Zamenhof verwijst in het *Unua Libro* expliciet naar deze samenleving als hoofdreden van het bedenken van zijn kunsttaal: de problemen die taaldiversiteit creëerde in het dagelijkse leven worden besproken in het voorwoord (*Antaŭparolo*) en tegelijkertijd wordt de tweespalt benadrukt die taalkundige verscheidenheid teweeg kan brengen tussen ver-

schillende volkeren (Korzhenkov 16). Hoewel de filosofische gedachte achter het Esperanto vanaf het begin duidelijk was, was het geen wondermiddel dat de maatschappelijke problematiek in Oost-Europa en elders het hoofd kon bieden. Integendeel, aan het begin van de twintigste eeuw staken nieuwe conflicten de kop op, die enerzijds betrekking hadden op de dreiging van de nieuwe politieke elite en anderzijds voor spanningen zorgden binnen de Esperanto-afdelingen die zich sinds de lancering van de taal begonnen te verspreiden in Europa. In de tabel hieronder (overgenomen uit Kim 129) geven de *Foundings* de verschillende departementen aan die tussen de jaren 1905 en 1984 het licht zagen, en de *Density* geeft aan welke van hen actief zijn gebleven. Het lijkt erop dat de departementen, vanaf het moment dat ze ergens voet aan de grond hadden gezet, voor lange tijd actief bleven.

3. ZAMENHOFS BEWEEGREDEKENEN

Tijdens een briefwisseling met de Franse Esperantist Alfred Michaux laat Zamenhof het volgende optekenen:

I am a Jew, and all my ideals, their birth, maturity and stead-fastness, the entire history of my constant inner and external conflicts, all are indissolubly linked to my Jewishness (overgenomen uit Korzhenkov 2009: 5).

Het moge duidelijk zijn: Zamenhofs joodse identiteit was de kern van zijn bestaan. Dit belette hem echter niet deze te combineren met de Russische,

Poolse en Litouwse identiteit (van Oostendorp 2004: 12). Ook toen het Esperanto aan aanzien won en er verschillende afdelingen werden opgericht verspreid over heel Europa, verloochende hij zijn joodse afkomst niet. Hij had nooit gedacht dat de leden van zijn humanistische beweging dit als een struikelblok zouden kunnen zien. Dit bleek echter een illusie: voor verschillende vooraanstaande Esperantisten aan het begin van de twintigste eeuw bleek zijn joodszijn een doorn in het oog en verscheidene stemmen gingen op om dit te verzwijgen.

Zamenhofs Jewishness would [...] be the cause of much unease among leading Esperantists of the early period, who often tried to obscure his ethnicity with the neutral statement that he was a Warsaw physician. (Korzhenkov 5)

Dit specifieke voorbeeld van Zamenhof is aan het eind van de negentiende eeuw geen alleenstaand geval. Het past in een breder, Europees kader waarin antisemitisme steeds vaker op de voorgrond treedt. In de introductie van zijn boek *Roots of Hate*, ziet de auteur, William Brustein (6), een kanteling in het gedrag van niet-joden en tegelijkertijd een nieuwe vlag van antisemitisme tussen 1870 en 1890.

During these two decades, anti-Semitic pogroms erupted in czarist Russia, culminating in the westward movement of millions of Eastern European Jews; a new wave of the “blood libel” accusation against Jews unfolded in Central Europe; anti-Semitic parties in Austria, France, Germany, and Hungary experienced stunning electoral successes; [and] La France juive, Edouard Drumont’s scathing anti-Semitic tirade, appeared.

In deze periode kende het Esperanto zijn zogenaamde ‘Franse periode’. In 1905 werd zelfs het eerste Universele Esperanto Congres gehouden in Boulogne-sur-Mer. Hoewel Frankrijk in die tijd nog de naweeën van de Dreyfus-affaire¹ voelde, was het congres op taalkundig vlak desondanks toch een positieve noot: de taal die de 688 aanwezigen hanteerden, was het Esperanto (Korzhenkov 41).

Vanuit een bredere dan louter linguïstische context kan worden geconcludeerd dat het pijnlijke tijden zijn geweest voor Zamenhof, want naast het bovengenoemde had hij nog een andere kopzorg: tegenstand van enkele prominente medestanders binnen zijn taalkundige beweging, zij het niet op linguïstiek vlak.

¹ Aan het einde van de negentiende eeuw bracht deze affaire heel Frankrijk in beroering. Alfred Dreyfus, kapitein in het Franse leger, wordt ervan verdacht te hebben gespionneerd voor de Duitse vijand. Echter, na tussenkomst van de Franse schrijver Émile Zola, wordt het proces opnieuw gevoerd en blijkt Dreyfus onschuldig.

4. HET HOMARANISME

De geestelijke vader van het Esperanto had zonder medeweten van zijn aanhangers een ontwerp tekst geschreven met de oproep een alliantie van de mensheid te stichten. Een eerste versie hiervan dateert van 1901 en werd *Hilelismo* getiteld. De tekst werd, door te veel te focussen op enkel de joodse religie, echter onmiddellijk naar de prullenmand verwezen en niet gepubliceerd. Ondanks het hevige verzet van zijn naaste medewerkers, zette Zamenhof door. Vijf jaar later kwam hij met een ‘hernieuwde versie’ op de proppen, die ook een andere naam had gekregen: het *homaranismo*. Veel was er echter niet veranderd: van het hoofdidee, zorgen voor meer tolerantie en begrip ten gunste van de almaar meer verfoeide joodse gemeenschap, wilde Zamenhof niet wijken. Zelfs het begin van de tekst verwijst naar het manifest dat eerder werd geschreven in 1901.

La homaranismo estas celado al pura homeco kaj al absoluta intergenta justeco kaj egaleco. La ideo de homaranismo naskiĝis de la antaŭe eksistinta ideo de hilelismo, de kiu ĝi distingiĝas nur per tio, ke la hilelismo koncernis nur unu homan grupon, dum la homaranismo koncernas ĉiujn popolojn kaj religiojn. (Zamenhof 1695).

[Het homaranisme verlangt naar een pure vorm van de menselijke aard en naar een absolute rechtvaardigheid en gelijkheid tussen de mensen. Het ideaal van het homaranisme vindt zijn oorsprong in het ideaal van het hillelisme, waarvan het homaranisme zich onderscheidt op het volgende punt: het hillelisme betrof enkel een specifieke groep mensen, daar waar het homaranisme geen onderscheid maakt tussen volkeren en religies.]²

Het lijkt alsof er voor een verbetering van de situatie van de joden niet alleen een taal nodig was, maar evenzeer een niet-gebonden, overkoepelende gemeenschap. Er kan hier een parallel getrokken worden tussen de kunstmatige taal en het homaranisme: Zamenhof heeft er de nadruk op gelegd dat noch het gebruik van het Esperanto noch het aanhangen van het homaranisme in geen geval het spreken van een andere taal of het beleven van een andere godsdienst mocht beletten. Kortom: hij dwong niemand ertoe zijn eigen taal of zijn eigen godsdienst te verloochenen.

Zowel het Esperanto als het homaranisme waren enkel een instrument om een hoger ideaal te bereiken: een harmonieuze samenleving waarin ieder zichzelf zou kunnen zijn. Hoewel Zamenhof een mengeling van nuchtere

² Eigen vertaling.

analyse en groot idealisme tentoonspreidde (van Oostendorp 27), is het bewonderingswaardig dat hij dit ideaalbeeld bleef koesteren, niettegenstaande de toenmalige sociale en politieke situatie. De utopische doelstellingen van Zamenhof en diens Esperanto staan in schril contrast met andere doeleinden waarvoor een taal gebruikt kan worden.

Alessandra Madella zet in haar boeiende artikel *The Light Cloak of the Saint*, Esperanto en *Newspeak* tegenover elkaar. De laatstgenoemde is de taal die wordt gebruikt in de roman *Nineteen Eighty-Four*. De samenleving die door de Engelse schrijver George Orwell wordt beschreven is een dystopie, die wordt gekenmerkt “par une volonté de pureté, de transparence, d’uniformité et, partant de contrôle total, donnent [aussi] à voir des rapports entre la société et la langue” (Godin 61). Orwell beschrijft hoe de taal *Newspeak* wordt gebruikt als machtsmiddel. Voor Madella (23) is het duidelijk dat er een tweespalt tussen beide talen en ideologieën is:

In the novel, the ruling party of Oceania creates Newspeak as a language of limited grammar and vocabulary designed to hinder freethinking and to ensure the absolute ideological control by the Big Brother of English Socialism.

Het idee van het homaranisme en het Esperanto indachtig, kan het niet anders dan dat *Newspeak* en zijn kunstmatige tegenhanger elkaars tegenpolen zijn. Er wordt zelfs gefluisterd dat Orwell zijn inspiratie voor *Newspeak* gedeeltelijk baseerde op het Esperanto door een negatieve ervaring met enkele fanatieke Esperantisten. De Engelse schrijver bracht enkele weken door bij de familie Lanti in Parijs, die enkel in het Esperanto wilden communiceren, tot grote ergernis van Orwell (Oostendorp 102). Daar waar in de roman de taal en de ideologie erachter gaandeweg de maatschappij in hun greep kregen, bestond het homaranisme enkel en alleen nog maar in de gedachtegang van Zamenhof. Eenmaal op papier gezet, poogde Zamenhof het homaranisme op de agenda te plaatsen tijdens het congres in Genève in 1906. Zo ver is het nooit gekomen: twee van zijn naaste medewerkers hebben Zamenhof ervan overtuigd om Esperanto niet te linken met een of andere religieuze doctrine (Korzhenkov 73). Dit zou overigens niet de laatste keer zijn dat Zamenhof in aanraking kwam met leden van de beweging. Zij ijverden ervoor om het taalkundige aspect te laten primeren en het religieuze niet onder de aandacht te brengen.

D’autres adeptes de l’Espéranto avaient insisté (avec succès) pour que le mouvement en faveur de la langue nouvelle restât indépendant de positions idéolo-

giques particulières, puisque, si la langue internationale devait s'affirmer, elle ne pouvait le faire qu'en attirant des hommes d'idées religieuses, politiques et philosophiques différentes. (Eco 367-368)

De idealist Zamenhof moest hier, voor een tweede keer, het onderspit delven en zijn, veeleer utopische, droombeeld vertoonde steeds meer barsten. Opnieuw valt er een paradox op: de religieuze, politieke en filosofische standpunten waren voor iedere Esperantist een individuele aangelegenheid, met uitzondering van zijn stichter. Deze werd aangemoedigd zijn geloofsidentiteit in het ongewisse te laten. De regels golden dus niet voor Zamenhof. Zo werd dus de lijn van Zamenhofs jeugd doorgetrokken: het feit dat hij Jood was bleef commotie veroorzaken.

Het lijkt erop dat neutraliteit in deze periode het codewoord was voor alle Esperantisten uitgezonderd voor Zamenhof zelf. En net deze neutraliteit moest de pijler zijn waarop de Esperantisten een tolerante samenleving wilden baseren. De weg die moest worden afgelegd om een dergelijke samenleving te creëren was nog ver en de Eerste Wereldoorlog deed iedere illusie teniet. Onder de vele slachtoffers tijdens de *Great War* zaten ook jonge Esperantisten die het leven lieten aan een van de vele oorlogsfronten (Oostendorp 66). Ook Ludwig Lejzer Zamenhof overleefde de oorlog niet: in 1917 stierf hij als gevolg van verschillende aanvallen van angina (Boulton 198).

Bij een terugblik op het leven van Zamenhof, kunnen zijn verschillende levensprojecten en verdiensten als volgt samengevat worden: hij heeft met het Esperanto een voorstel gelanceerd om het taalprobleem op te lossen en met het homaranisme heeft hij gepoogd de religieuze verschillen te overwinnen. Zamenhof wordt *anno* 2019 meer herinnerd om zijn ingenieuze artificiële taal, maar het kan niet ontkend worden dat het homaranisme, hoewel het als dusdanig niet meer bestaat, een bron van inspiratie was.³ Veel tijd om te treuren hadden de Esperantisten niet, want nieuwe perikelen kwamen aan de oppervlakte bovendrijven. Zij zorgden ervoor dat de spanningen binnen de beweging op de spits werden gedreven.

5 HET ESPERANTO IN EEN VERRUWEND POLITIEK KLIMAAT

Het steeds aan kracht winnende nationalisme kon aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog geen halt worden toegeroepen. Dit staat in schril

³ Zo heeft Zamenhof naast de Japanse religie Oomoto, ook Eugenio Lanti geïnspireerd (Clément 23).

contrast met de aandacht voor het Esperanto, dat reeds in de jaren '20 in het vizier kwam te staan van de overheden en zo te maken kreeg met onder andere censuur en inbeslagname van inventarissen.

In Bulgarien, Rumänien, Ungarn, Litauen, Lettland und Polen war die Einfuhr von SAT-Publikationen⁴ verboten; in einigen anderen Ländern war ihr Bezug zumindest riskant. [...] in einigen Dörfern Jugoslawiens wurde Esperanto schlicht verboten. (Lins 13)

Het in 1925 gepubliceerde *Mein Kampf* droeg ook bij aan een almaar bitziger klimaat: Adolf Hitler betichtte de joden er openlijk van een eventuele samenzwering op poten te zetten die hen aan de macht moest brengen. Zodra dat zou zijn gebeurd, zouden ze het Esperanto – de taal van de joden en de communisten – als voertaal kunnen gebruiken.

Solange der Jude nicht der Herr der anderen Völker geworden ist, muß er wohl oder übel deren Sprache sprechen, sobald diese jedoch seine Knechte wären, hätten sie alle eine Universalsprache zu lernen, so dass auch durch dieses Mittel das Judentum sie leichter beherrschen könnte.⁵

Hoe gek het ook mag klinken, deze voorvallen waren nog maar het voorspel van wat er moest komen. Toen Hitler eenmaal aan de macht kwam en vrij spel had in Duitsland, was het moeilijk voor Esperantisten om te overleven. Omdat het regime de afdelingen van de beweging aan banden wilde leggen, ontstond er een tweespalt binnen de nog bestaande afdelingen: enerzijds zij die voor het behoud van de beginselverklaring waren en zodoende respect zouden tonen voor de geloofsvrijheid van ieder, anderzijds zij die opteerden voor een 'zuivering' tussen de leden. Een meerderheid koos voor de eerste optie, zelfs als dit betekende dat ze voortaan clandestien moesten opereren. Ook al werden de Esperantisten verbannen naar de onderwereld, dan nog liet de overheid hen niet ongemoeid.

Heydrich war von der Idee besessen, dass die Juden eine weltweite Verschwörung gegen die Deutschen im Sinn hätten. Deswegen wollte er Esperanto total vernichten – es war ja von einem Juden erfunden und von Juden ebenso genutzt und gefördert worden. (Redl 17)

⁴ SAT oftewel *Sennacieca Asocio Tutmonde* is een wereldwijde culturele Esperantovereniging die aan de linkerkant van het politieke spectrum staat.

⁵ Adolf Hitler, geciteerd naar Redl (11).

Reinhard Heydrich, een vertrouweling van Himmler, zette een zoektocht op poten naar Esperantisten met als enige doel hun uitroeiing. Ook leden van de familie van Zamenhof ondergingen hetzelfde lot.

In accompanying persecutions thousands of Esperanto speakers perished. Members of the Zamenhof family itself fell victim to the Nazi terror in Poland. (Lins 6)

6. HET ESPERANTO IN HET NAOORLOGSE TIJDPERK

Niet enkel de landen die het nationaalsocialisme propageerden, bezondigden zich aan zulke praktijken. Ook in de toenmalige Sovjet-Unie was er sprake van vervolging van de zogenaamde ‘spionnen van het Esperanto’ die, in de slechtste gevallen, zelfs kon leiden tot een eeuwige verbanning naar een van de strafkampen in Siberië. Niettemin werd in het begin van Stalins regeerperiode het Esperanto getolereerd, maar dit louter om ideologische redenen. Stalin wilde het hele proletariaat van Europa achter zich krijgen en liet daarom correspondentie toe in het Esperanto. Het was echter snel duidelijk dat dit gedoogbeleid geen lang leven beschoren was.

Esperanto workers from abroad began very early on to become aware that the Soviet Union was not a paradise and that their correspondents might suddenly “disappear”. (Lins 24)

Zoals Zamenhof altijd tolerantie heeft gepropageerd jegens de Andere, zelfs als zijn medestanders en familie genadeloos in het mikpunt van spot en geweld bleven staan van het antisemitisme, zo is dit principe ook na de dood van de ‘dokter vol van hoop’ overeind gebleven. Federico Gobbo, een vooraanstaande hedendaagse Esperantist, bevestigt dit door te vermelden dat de Esperanto-ideologie in al zijn aspecten gewoonweg niet overeenkomt met enige vorm van racisme, raciale superioriteit en xenofobie (Gobbo 43).

7. HET ESPERANTO *ANNO* 2019

De strijd die het Esperanto voerde en nog altijd voert, is een voortzetting van de strijd die reeds vanaf de publicatie in 1887 werd aangevat. Hoewel de invloed van Esperantisten globaal gezien daalt, is er desondanks toch internationale erkenning geweest. Zowel in 1954 als in 1985 werden in de UNESCO

twee resoluties aangenomen die verbonden waren met het Esperanto, waarin de doelstellingen en de middelen van het Esperanto hun internationale erkenning kregen. Eén van de manieren die het Esperanto gebruikt om te overleven is het internet. Via dit communicatiemiddel wordt ook de artificiële taal verder verspreid, hoewel de impact miniem blijft. In 2012 vierde de beweging haar 125e verjaardag en jaarlijks wordt er nog een internationaal congres georganiseerd, dat in 2019 in Barcelona zal plaatsvinden.

CONCLUSIE

Het Esperanto, bedoeld als een motor om een betere verstandhouding te realiseren voor mensen met diverse etnische talen, kende vanaf zijn ontstaan een moeilijk parcours. Dit alles had te maken met één gegeven: de joodse identiteit van zijn bedenker die zowel intern als extern voor verschillende dilemma's zorgde. Het positieve, tolerante, veeleer utopische aspect van de organisatie ging hierdoor teniet en zodoende was de Esperanto-beweging meer gericht op overleven, aangezien er naast interne disputen de toenmalige overheden als doel hadden de taal en haar gebruikers uit te roeien. Dit is echter maar gedeeltelijk gelukt: vandaag de dag bestaat de beweging nog altijd, maar de ster van het Esperanto is nog steeds tanende. Niet enkel speelden de bovengenoemde historische factoren hierin een belangrijke rol, ook de opmars van het universele Engels in de 21^e eeuw, draagt ertoe bij dat er minder nood is aan een artificiële, internationale taal. De Engelse taal is *anno* 2019 het Esperanto van de natuurlijke talen geworden. Of hierdoor de samenleving toleranter wordt, zal de toekomst moeten uitwijzen.

BIBLIOGRAFIE

- Boulton, Marjorie. *Zamenhof. Creator of Esperanto*. Routledge and Kegan Paul, 1960.
- Brustein, William I. *Roots of Hate – Anti-semitism in Europe before the Holocaust*. Cambridge University Press, 2003.
- Clément, Michel. *L'homaranisme. De la sagesse d'Hillel aux Lumières juives*. Paris, Ulmus Americana Editio, 2010.
- Eco, Umberto. *La recherche de la langue parfaite dans la culture européenne*. Traduit de l'italien par Jean-Paul Manganaro, Éditions du Seuil, 1994.
- Gobbo, Federico. "Beyond the Nation-State? The Ideology of the Esperanto Movement between Neutralism and Multilingualism". *Social Inclusion*, vol. 5, nr 4, 2017, pp. 38–47.

- Godin, Christian. "Sens de la contre-utopie". *Cités. Philosophie, Politique, Histoire, Utopies*, n° 42, 2010, pp. 61-68.
- Kim, Young S. *Esperanto and Global Identity in Constructing World Culture, International Nongovernmental Organizations since 1875*. Stanford University Press, 1999.
- Korzhenkov, Aleksander. *Zamenhof: The Life, Works and Ideas of the Author of Esperanto*. English translation and notes by Ian M. Richmond, ed. Humphrey Tonkin, Mondial in cooperation with Universal Esperanto Association, 2009.
- Lins, Ulrich. *Die gefährliche Sprache – Die Verfolgung der Esperantisten unter Hitler und Stalin*. Gerlingen, Bleicher Verlag, 1988.
- Lins, Ulrich. *The work of the Universal Esperanto Association for a more peaceful world*. Esperanto Documents, 2000.
- Madella, Alessandra. "The Light Cloak of the Saint: The Changing Rhetorical Situations of Esperanto's 'Internal Idea' and its Relevance to Contemporary Problems". *Poroi. An Interdisciplinary Journal of Rhetorical Analysis and Invention*, vol. 14, nr 2, 2019, article 4. ir.uiowa.edu/poroi/vol14/iss2/4. Geraadpleegd op 4.03.2019.
- Oostendorp, Marc van. *Een wereldtaal. De geschiedenis van het Esperanto*. Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Genneep, 2004.
- Redl, Sabina. *Verfolgung der Esperanto-Anhänger im Dritten Reich*. Stuttgart, Gerlingen, 1988.
- Rousseau, André. "Les avatars des projets de langue universelle au tournant du siècle (1880-1930)". *Germanica*, vol. 33, 2003, pp. 213-230, journals.openedition.org/germanica/1840. Geraadpleegd op 4.03.2019.
- Zamenhof, Ludwig Lejzer. *Ĝis la homaranismo 1896-1906*, ed. Kanzi Itô, Ludovikito 1990. (*Iom reviziita plena verkaro de L. L. Zamenhof. Originalaro 2*).

PARADOKSALNA WALKA ESPERANTO O TOLERANCJĘ

Streszczenie

W artykule zbadano wpływ tolerancji na ewolucję esperanto jako języka sztucznego. Idea tolerancji, osadzona w podstawowych wartościach esperanto, ucierpiała w wyniku społecznej ewolucji narastającej nietolerancji. Przeanalizowane zostały najważniejsze czynniki historyczne, które przyczyniły się do rosnącej nietolerancji wobec użytkowników esperanto.

Przełożyła Beata Popławska

Słowa kluczowe: Esperanto; tolerancja; Zamenhof; homaranizm; antysemityzm.

THE PARADOXAL FIGHT OF ESPERANTO FOR TOLERANCE

Summary

This article investigates the influence of tolerance in the evolution of Esperanto as an artificial language. The idea of tolerance, embedded in the fundamental values of Esperanto, suffered from the social evolution of increasing intolerance. The most important historical factors that contributed to the increasing intolerance towards users of Esperanto are examined.

Key words: Esperanto; tolerance; Zamenhof; homaranism; anti-Semitism.